

konstrukció és a konstrukcióval fedett életanyag. Ennek az egyenlőségnek a megteremtése nehéz írói feladat, és egyáltalán nem a hozzáértéstől függ, még csak nem is nagyfokú írói tudatosságtól, hanem annak a belső anyagnak a minőségétől, amit az életből, a történelemből, a jelenből vagy a múltból az író felidézni kíván. Ez az a belső anyag, amit semmiféle pszichologizálás és mikrorealista leírás nem helyettesíthet, az a belső anyag, aminek — a mai elbeszélés tanulsága szerint — összetartó eszköze az ironia.

BÁNYAI János

CSAK POLITIKAI KRIMI

Katkó István: *Háziörizet*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978

Századunk negyvenes éveinek végén és az ötvenesek elején játszódik Katkó István regénye, vagyis a személyi kultusz legsötétebb korszakában. Cselekménye pedig: Öklösnél, a reményteljes ökölvívó-pályafutás előtt álló kültelki vagánygyereknél, váratlanul megjelenik egy barátja, és mint korábbi harcostársa az antifasiszta ellenállási mozgalomban, új minőségében pedig az Allamvédelmi Hatóság alezredese, különleges feladattal bízza meg: „egy fontos elvtárs” biztonsága felett kell őrködnie. Így kerül ez a nem éppen éles eszű, de jól megtermett, nagy testi erejű figura nyomban hadnagyi rangban, maga is az államvédelem kötelékébe, divatos szóval élve „gorillaként”, azaz testőrként egy magas tisztséget betöltő filozófus-professzor mellé, akinek azonban — amint erre Öklös lassanként ráébred — nem csupán testi épségére kell vigyáznia, hanem magatartásáról is titkos jelentéseket írnia, minden szaváról és lépéséről tájékoztatni feletteseit. Ilyenformán tehát Öklös, minden valóságos ártó szándék nélkül ugyan, de védenőének bukásához és letartóztatásához maga is hozzájárul, ám a kezdeti kölcsönös bizalmatlanság és ellenszenv időszak után, elhurcoltatásának bekövetkeztekor, bármennyire is nem képes továbbra sem megérteni a professzor gondolatait, annyira közel érzi már magát hozzá, hogy — meglehetősen romantikus megoldásként — a döntő pillanatban védelmére kel, a csetepaté során könnyebben meg is sebesül, ezt követően pedig természetesen ki is hull a félelmetes intézmény áldományából. Itt ér véget a regény, anélkül, hogy a letartóztatott filozófus sorsának további alakulásáról bármit is megtudhatnánk még.

Ez a „befejezetlen befejezés” azonban mit sem von le Katkó István, terjedelmét tekintve, inkább csak kisregénynek mondható művének érde-

kességéből, helyesebben semmivel sem csökkenti az ígéretes alapszituáció izgalmasságát. Nemcsak azért, mert a professzor figurája, külsejét és etikai-politikai alapállását tekintve egyaránt Lukács Györgyöt juttatja eszünkbe, még hozzá oly mértékben, hogy bármennyire is nem illeszthető bele a letartóztatás fent leírt epizódja a nagy marxista filozófus pályafutásába, „ihlető” modellként mindenképpen őt sejtjük benne, hanem mert a két ember, a forradalmi ideológia legmagasabb szintjén tevékenykedő zseniális tudós és félírástudó testőrének kapcsolata ettől függetlenül is rendkívül érdekes lehetőségeket rejt magában. Legfőképpen azért, mert mindketten ugyanakkor a mozgalomnak a részét képezik, látszólag tehát egyet akarnak, éppen csak osztályeredetük, ismereteik és a nyilvánvalóan genetikailag is eleve adott intellektuális képességeik mérhetetlen szintkülönbsége folytán mégsem akarhatják ugyanazt — elképzelésük az ügyről, amelynek a maguk módján mindketten szolgáltatásban állnak, e különbségek folytán csakis különböző lehet. Voltaképpen még akkor is, ha Öklös csakugyan akarná ezt az „ugyanazt”, valójában azonban nem is akarja igazán: sokkal vegetatívabb lény annál, sem hogy bármiféle magasabb céllal, akár még tulajdon karrierizmusának önmaga előtti igazolása kedvéért is azonosulni tudna, mivel valójában még kiemelkedni sem kíván korábbi, megszokott és természetesnek vett életkörülményei közül, sorsának váratlan jobbra fordulásával, hirtelen rászakadt privilégiumaival nem is igen tud mit kezdeni tulajdonképpen. Feladatát is inkább csak egyfajta ösztönös hovatartozás-érzésre alapozott idomítottóság révén látja el, de valójában sokkal szívesebben lenne továbbra is kültelki bunyós vagány, úgyhogy tulajdonképpen gépies kötelességteljesítésből, de teljesen jóhiszeműen jegyzi csak föl és továbbítja megbízóinak a professzor néhány eretnek gondolatát is. Azt is tehát, amellyel a filozófus pontos diagnosztiként a lényegre tapint: „Felnövesztettünk egy új apparátust, talán nagyobbat is, mint amekkorára szükségünk lenne. Ráébresztjük őket a hatalom tudatára. Aztán bekövetkezik az a fonák helyzet, hogy az általuk toborzott védelmi erő szerepet vesztesz. Érti, hogy mit mondok? A szereptévesztés, amikor az erőszakszervezet már magamagát tarja a legfontosabbnak. Az eszközök célnak tekintik. Lassan ott tartunk, hogy a politika irányítására is illetékesnek tartják magukat. (...) Gondolja végig. Hát nem ördögi dolog ez?” Rég felismert, éppen csak maradéktalanul hatástalanítani rendkívül nehéz társadalmi-történelmi törvényszerűségekre, illetve az irodalomban meglehetősen gyakran feldolgozott formulára épült tehát a *Háziörizet*, úgyhogy a regényképlet eredetiségét, s a benne rejlő lehetőségeket valójában nem is ez jelenti, hanem az, hogy ennek a törvényszerűségnek a gyakorlati következményeit olyan primitív ösztönember szemszögéből láthatjuk, amilyennek a regényben Öklös bizonyul. Mint ahogy ugyanabból a szemszögéből láthatjuk magát a filozófust is.

Tagadhatatlanul nem mindennapi lehetőségeket magában hordozó

szemszögéről van itt szó tehát. Egyúttal azonban olyan buktatókról is, amelyeket Kautó Istvánnak nem sikerült elkerülnie. Alighanem kellő körültekintés híján.

Figyelembe véve ugyanis a szerző által maga elé tűzött feladatot, első pillantásra mi sem látszik természetesebbnek, mint a történetet magával Öklössel mondatni el, egyes szám első személyben. Mindvégig az elbeszélő figura látóköri belül maradván, egyszerű és keresetlen szavakkal, mintha csakugyan tőle hallanánk. Látszólag az ő nyelvén, valójában azonban mégiscsak „jobban”, eltekintve, hogy az írói feladat is mindenképpen csak a látszaukeltés lehet, éppen a regényalak korlátolt tudata, ösztönemberi mivolta folytán nagyon is nehezen megvalósítható, azzal a sietős, elnagyolt, rutinelemekből felépült nyelv segítségével pedig, amellyel Kautó, mindenekelőtt az események nyomába szegődve, igyekszik ezt elérni, különösen nem, úgyhogy az eredmény egyszerű helyett inkább egy szimpla közlésmód lehet csupán, anélkül, hogy az valóban ennek a tompa agyú, sokszor brutális, de alapjában véve nem rosszulindult regényalaknak belső világát tükrözné vissza. Így aztán Öklös ilyen tulajdonságairól jobbra annak köszönhetően értesülünk csak, hogy szorultságában a szerző úgy állítja be a dolgokat, mintha hőse utólag tett volna szert bizonyos tisztánlátásra, anélkül, hogy megtudhatnánk, hogyan történt az, ami a figura alkata folytán nem látszik éppen valószínűnek. Ilyenformán, e nagyon is nyilvánvaló szerepet betöltő mankót figyelembe véve, semmiképp se mondható megfelelő megoldásnak, hogy Kautó Öklösét lépten-nyomon saját nehéz felfogásáról beszéltesse, s az is csak úgy-ahogy fogadható el, hogy máskor meg a professzor szavaival jelze ezt, arra bízva annak közlését, akit különben Öklös, szótárába aligha illő módon, „elvont emberként” emleget, még ha ezt holmi „felszedett” fogalomnak is elkönnyvelhetnénk talán, ha szeretőjét viszont egy helyen nem így jellemezné: „Röviden szólva, magából Júliát, belőlem meg Rómeót csinált, ami már csak azért is nevetséges, mivel mindkettőnkből hiányzott az a törekenység, amely a fentnevezett irodalmi hősöket jellemezte.” Itt ugyanis már mindenképpen felszisszenve kell megkérdeznünk, miképpen jutott el Öklös az önismeretnek és az ironikus rálátásnak ehhez a képességéig. Kautó tehát minduntalan kívül találja magát figuráján, akiben egyébként nehéz is bennmaradnia. Ezért is merül fel bennünk a gondolat, nem közelíthette volna-e meg sikeresebben hőseit a szerző, ha nem mondván le ugyan az általa kínált látószögről, mégis az egyes szám harmadik személyben való ábrázolást választja inkább. Egy bizonyos, szintén bejáratottnak tekinthető, látszólag felemás módszer segítségével biztosítva magának, hogy hőse érzéseinek és gondolatainak felmutatása mellett, Öklös alakját vizuálisan is élénk varázsolja, gesztusainak, metakommunikációs megnyilvánulásainak, valamint a tárgyakhoz való viszonyának láttatásával éreztetve közérzetét, azt a belső drámát, ami benne végbemegy — mindazt tehát, amihez egy hozzá

hasonló „zsigereivel érző” ösztönember nem találhatja meg a kellő szavakat. Ezzel a kétségtelenül alkotói kifinomultságot, leleményt és arányérzéket kívánó megközelítéssel Otklős alakja valószínűleg elevenebbé, tapinthatóbbá válhatott volna, s ilyen lehetett volna az általa látott világ is, középpontjában a filozófussal, akinek érdekes lehetőségeket ígérő alvászérből megmutatni kívánt portréja se bontakozhatott ki igazán. Más kérdés persze, hogy e korántsem egyedül lehetségesnek vélt ábrázolásmód esetében árnyaltabb, többretű regény született volna, valószínűleg pedig jóval terjedelmesebb is annál a „gyorsregénynél”, amit Katkó tollából olvashatunk. Olyan mű, amelynek megírására Katkó — a maga szempontjából alighanem okosan és érthetően — nem vállalkozott. Kérdés tehát, számon kérhető-e tőle joggal, amit nem állt szándékában megírni. Csakhogy regényének alaphelyzete feltétlenül ilyen alkotást érdemelt volna.

Ebben a formájában ugyanis a *Háziörizet* annyiban érdekes csak, amennyiben a Rákosi-korszak kulisszatiújkait tárja, kétségtelenül fordultatos és jól felépített cselekménybonyolítással, az olvasó elé. Mindazt, ami a róla szóló dokumentumirodalomból mégiscsak alaposabban megismerhető, s ami ilyenformán csakis elmélyültebb, „belterjesebb” feldolgozás esetén válhatott volna irodalommmá. „Politikai kriminek nevezném, mert izgalmas cselekményével ehhez áll a legközelebb” — vallja könyvéről a fülszövegen Katkó István. Kár, hogy csakugyan nem lett több ennél.

VARGA Zoltán

NEMCSAK POLITIKAI KRIMI

Leonardo Sciascia: *Kiváló holttettek*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1978

Meg nem nevezett és képzeletbeli országban vagyunk. Helyesebben szólva, nem Olaszországban, amit a szerző többek közt azzal is „bizonyít”, hogy egy helyütt egy Moravia-írás fordítását emlegeti, máshol meg az országban levő olasz nagykövetséget. S ugyancsak erre utal a regény névkészletével. Rogas, Riches, Azar, Amar, sőt Varga, ilyenféle nevek szerepenlek ugyanis szép számmal Leonardo Sciascia regényében, bár a mellettük szintén nem csekély számban megtalálható nagyon is olaszos nevek ugyanakkor azt sugallják, hogy alighanem maga a *Kiváló holttettek* írója sem kívánja tőlünk, hogy ezt az álcázási játékot túlságosan komolyan vegyük. Ám ezzel nagyjából már ki is merítettük mindazt, amit nem kell komolyan vennünk.